

В. В. Ровний, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права
імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0000-0001-8716-5358

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В УКРАЇНІ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ГАЛУЗІ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Статтю присвячено дослідженню перспектив використання поліграфа у галузі безпеки в умовах війни, з точки зору адміністративного права. У процесі дослідження основну увагу акцентовано на особливостях застосування поліграфа, як дієвого інструменту перевірки чесності особи. Враховано не лише основні переваги й недоліки даного методу перевірки добропорядності особи та достовірності інформації, але й теоретичні напрацювання вітчизняних дослідників поліграфа й його застосування.

Акцентовано увагу на тому, що протягом тисячолітньої історії війн, людство невпинно вдосконалювало мистецтво пошуку інформації та перевірки її на достовірність. Вся історія розвідувальної та контррозвідувальної діяльності базується саме на цьому. З часом було на практиці доведено недоречність застосування тортур при допитах та інших засобів впливу. Оскільки такі засоби часто дають не лише недостовірні, але й завідомо хибні дані.

Зазначено, що застосування поліграфа, як технології психофізіологічного дослідження у галузі безпеки, вимагає не лише внесення змін та доповнень до чинного законодавства, але й зміни самих підходів до культури застосування цього інструменту в Україні. Наголошено на тому, що без розробки адекватної інфраструктури та встановлення детальних процедур для проведення перевірок, а також захисту особистих і професійних прав поліграфологів, такі ініціативи можуть не тільки не принести бажаних результатів, але й завдати шкоди національній безпеці та підірвати довіру до поліграфа як інструменту в різних сферах застосування.

Подальшій увазі заслуговує питання узгодження поліграфологічних перевірок з іншими методами перевірки чесності осіб, які претендують на посади, важливі для національної безпеки України.

Ключові слова: поліграф, адміністративно-правове регулювання, органи публічного управління, галузь безпеки, умови війни, адміністративно-правові відносини, психофізіологічні опитування, принципи перевірок, тортури, результативність перевірок.

V. V. Rovnyi. Administrative and legal principles of the use of the polygraph in Ukraine, as a tool of security sphere in the conditions of war

The article is devoted to the study of the prospects of using the polygraph in the field of security in wartime, from the point of view of administrative law. In the process of research, the main attention is focused on the features of using the polygraph as an effective tool for checking the integrity of a person. Not only the main advantages and disadvantages of this method of checking the integrity of a person and the reliability of information are taken into account, but also the theoretical work of domestic polygraph researchers about its application.

Attention is focused on the fact that throughout the thousand-year history of wars, mankind has constantly improved the art of finding information and checking its authenticity. The entire evolution of intelligence and counterintelligence activities is based on this. Over time, the inappropriateness of using torture during interrogations and other means of influence was proven in practice. Because such tools often provide not only unreliable, but also notoriously false data.

It is noted that the use of the polygraph as a technology of psychophysiological research in the field of security requires not only changes and additions to the current legislation, but also changes in the very approaches to the culture of using this tool in Ukraine. It is emphasized that without the development of an adequate infrastructure and the establishment of detailed procedures for conducting inspections, as well as protecting the personal and professional rights of polygraph examiners, such initiatives may not only not bring the desired results, but also harm national security and undermine the trust in the polygraph as a tool in various fields of application.

Further attention should be paid to the issue of harmonizing polygraph examinations with other methods of verifying the integrity of persons applying for positions important for the national security of Ukraine.

Key words: Key words: polygraph, administrative-legal regulation, public administration bodies, security sphere, conditions of war, administrative-legal relations, psychophysiological surveys, principles of checks, torture, effectiveness of checks.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Потреба отримання достовірної інформації є критично необхідною для управління в будь-яких умовах. В умовах війни ця потреба не лише загострюється, але й доповнюється іншими факторами, такими як своєчасність, оперативність, повнота інформації.

Протягом тисячоліть еволюції ведення війни людство невпинно генерувало ідеї та теорії, щодо шляхів отримання достовірної інформації, поступово переходячи до нових ідеологічних та технологічних засобів. Останніми роками дедалі частіше ведеться мова про перспективи масового впровадження перевірок на поліграфі, як ефективний інструмент отримання правдивої інформації. Якою мірою це може відповідати дійсності, і які перспективи застосування поліграфа у галузі безпеки в умовах війни? Це питання, яке й обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій тематики, що розглядається. Фундаментальні принципи використання поліграфа для оцінки дій різних осіб, а також юридичних аспектів цього процесу, були предметом дослідження багатьох вчених, як в Україні, так і за кордоном, зокрема таких дослідників як: О. П. Вашук, В. В. Владишевська, Є. М. Корж, Д. В. Куценко, С. О. Лисенко, В. І. Мироненко, О. І. Мотлях, О. В. Литвиненко, А. М. Подоляка, С. С. Шевченко та ін.

Проте, питанню застосування поліграфа, як інструменту реалізації національної безпеки в умовах війни, вітчизняною науковою адміністративного права ще не було присвячено достатньо уваги.

Метою дослідження виступає узагальнення існуючих у вітчизняній науці поглядів щодо застосування поліграфа як інструменту безпеки, в умовах війни.

Основний зміст дослідження. Роль правди та отримання достовірної інформації безпековими органами є, без перебільшення, ключовою складовою їх діяльності. При цьому, основними джерелами інформації виступають відомості, які генерують люди, передають люди та інтерпретують люди, що обумовлює вкрай високу роль саме людського фактору.

До настання ХХ століття верифікація чесності особи здійснювалася виключно за допомогою нетехнічних методів. Безсумнівно, методи логічного аналізу та психологічні техніки для ідентифікації обману, мають довгу історію застосування. Експерти з великим досвідом, такі як кваліфіковані слідчі, приватні детективи та співробітники спеціальних служб, були оснащені набором навичок, які дозволяли їм з значною точністю визначати достовірність відомостей, поданих особою. Навіть незважаючи на високу ефективність, ці методи не завжди були достатньо надійними для використання у критично важливих ситуаціях, що й обумовлювало потребу розробки та впровадження більш об'єктивних і технічно вдосконалених підходів. Водночас, застосування нових методів отримання інформації завжди викликало скепсис (і часто – обґрунтований) навіть не стільки з огляду на їх незвичність, скільки – у зв'язку з недостатньою практикою застосування та відсутністю відповідного досвіду у фахівців і керівництва.

Не менш дискусійним, у контексті ефективності та достовірності отриманої інформації, можна вважати застосування безпековими службами тортур (тоді як в контексті етичної прийнятності та відповідності нормам міжнародного гуманітарного права – вони взагалі є однозначно забороненими) [1]. Характерно, що підстави для лояльного ставлення військового керівництва до заборони тортур на міжнародному рівні, криються не у гуманістичних ідеалах, а в їх сумнівній ефективності.

Тисячоліття використання тортур не могло не породити інструментарію протидії такій формі впливу. І мова навіть не про індивідуальні методи, а про організаційні заходи. Мова йде про інструментарій розвідки й контррозвідки. Ще понад дві тисячі років тому видатний філософ і стратег стародавнього Китаю Сунь Цзи, у своєму трактаті «Мистецтво війни», навіть присвятив окремий розділ (13-й) саме шпигунам. При цьому, він виокремлював різні види шпигунів, у тому числі – «шпигунів» життя (які повертаються з розвідки) і «шпигунів смерті» (які використовуються для дезінформації супротивника) [2]. Тобто мудрий воєначальник міг навмисно дезінформувати особу чи групу осіб, призначену «в жертву», відправити їх на самогубну місію, щоб вони під будь-якими тортурями видавали ворогу виключно дезінформацію (вигідну йому).

Яскравим прикладом низької достовірності інформації, отриманої в результаті агресивного психофізичного впливу на особу та неприйнятності використання такої інформації для ухвалення управлінських рішень, є відомий випадок періоду Другої світової війни, зі свідченнями полоненого американського пілота на ім'я Маркус МакДілда (Marcus McDilda). Згаданий пілот винищувача потрапив до японського полону після бомбардування Хіросіми, і за результатами катувань з боку японської таємної поліції, розповів про «100 підготовлених атомних бомб та міста, які далі піддаватимуться бомбардуванню (зокрема – Токіо та Кіото)» [3]. Думки дослідників щодо того, якою мірою настільки «цінна» інформація вплинула на рішення керівництва Японії щодо капітуляції, різняться. Однак, факт того, що японські експерти безпекової служби намагалися отримати таємну інформацію від пілота (який, очікувано, мав доволі сумнівне уявлення про ядерну зброю), свідчить не на користь їх фахового рівня. Натомість, сама ситуація, в контексті філософії Сунь Цзи, ідентифікує Маркуса МакДілду як мимовільного «шпигуна смерті» (хоча він і вижив).

Проте, ХХ століття подарувало безпековим органам новий інструментарій. Коли технічні пристрої надали змогу відслідковувати реакції організму на високому рівні, фахівці скористалися такою можливістю, сформувавши нову галузь діяльності – поліграфологію. Фундаментальна основа застосування поліграфа ґрунтується на гіпотезі, що будь-яка протизаконна активність або знання про неї відображається через зміни

у рівні нервово-емоційного стресу, який, у свою чергу, впливає на спектр психофізіологічних параметрів. Ці параметри, включаючи частоту серцебиття, патерни дихання, кровонаповненість периферійних судин, артеріальний тиск та моторну активність, можуть бути ефективно виміряні та зафіксовані за допомогою високо-спеціалізованих датчиків. Ця концепція підкреслює значущість поліграфа як інструменту для ідентифікації та аналізу психофізіологічних реакцій, пов'язаних із досвідом або знанням про незаконні дії, забезпечуючи цим цінний вклад у сферу криміналістичної науки і правопорядку [4]. В теорії (а почасти – й на практиці) це дозволяє виявити порушників

Так, зокрема, відповідно до даних З. Я. Ковальчук, яка проводила дослідження соціально-психологічних особливостей особистісного профілю підозрюваного під час проходження поліграфологічного дослідження, «у причетних до скоєння злочину осіб спостерігаються такі функціональні проблеми, як порушення серцевої діяльності та порушення дихання. Це свідчить про те, що в особи, яка щось приховує, а точніше дає неправдиві відповіді спостерігається збільшення артеріального тиску і частоти серцевих скорочень» [5]. Проте, якою мірою перелічені показники свідчать саме про вину особи, судити складно. Адже водночас, за даними дослідниці, «відчуття тривоги і страху в невинної людини включає в себе так званий фізіологічний компонент тривоги – це сигнальна реакція, яка полягає у збудженні симпатичної нервової системи, а саме прискорення частоти серцевих скорочень» а також «у непричетних осіб спостерігаються порушення шлунково-кишкового тракту, процесів дихання, проблеми зі сном» [5]. І проблема навіть не у тому, що навіть досвідчений поліграфолог не завжди здатен відрізнити реакції «винної» і «не винної» людини. А в тому – чи є реакція «винної» людини реакцією вини саме щодо досліджуваних питань? Якщо перевірки піддається фахівець у галузі безпеки, який має інші прояви вини (про які безпосередньо йому не задають питання, або які він не має права розголосити), то як можна конкретизувати його вину?

В згаданому контексті доволі красномовним є дослідження використання поліграфа при кадровому доборі. О. І. Мотлях, Є. М. Корж та Д. В. Куценко у своєму дослідженні не тільки ідентифікують ключові чинники, які впливають на точність і об'єктивність результатів використання комп'ютеризованого поліграфа у перевірках, але також інтегрують праксеологічні стратегії для проведення психофізіологічних інтерв'ю з особами, які розглядаються для призначення на певні посади. Згадане дослідження також висвітлює індикатори, що свідчать про можливу протидію об'єктивному оцінюванню респондентів за допомогою поліграфа, і надає стратегії для протидії цьому опору, підкреслюючи необхідність глибокого аналізу для забезпечення надійності і валідності психофізіологічних оцінок в контексті професійного відбору [6]. Роль підготовки особи, яка буде перевірена, до перевірки на поліграфі, заслуговує окремого розгляду. Адже досвідчений поліграфолог сам знає недоліки системи, і значно легше може їх використати. І навіть поверхневий аналіз дозволяє окреслити цей момент, як недолік даної методики перевірки достовірності інформації.

Таким чином, масове застосування поліграфа для визначення достовірності інформації, шляхом проведення перевірок як службового складу, так і працівників органів безпеки, наштовхується на таку об'єктивну перешкоду як необхідність автоперевірки, що цілком очікувано ставить під сумнів ефективність та достовірність результатів. Звісно, дану загрозу можна дещо знизити, шляхом впровадження перехресних перевірок, визначення поліграфологів для конкретної перевірки із застосуванням генератора випадкових чисел, або програм з елементами штучного інтелекту, що мінімізує суб'єктивний вплив людського фактору.

Але всі перелічені заходи вимагають створення належної інфраструктури поліграфологічних заходів та поступового формування відповідної культури (за якої службовці й працівники органів безпеки сприйматимуть періодичні, планові та позапланові перевірки на поліграфі, що проводяться сторонніми для їх структури поліграфологами, як буденні процеси, на кшталт гігієнічних процедур). При цьому, особливий акцент доведеться робити на перевірку керівництва всіх рівнів, особливо – щодо фактів зловживання владними повноваженнями для тиску на поліграфологів. Цілком можливо, що доцільним буде введення системи анонімності особи поліграфолога, для зниження потенціалу зловживань та захисту особи саме найбільш порядних фахівців (які як раз і становлять особливу цінність для національної безпеки).

Цікаво, що в якості контраргументу до небезпеки свідомого зловживання поліграфологами своїми функціями (зокрема – під тиском чи за відвертим наказом їх керівництва), дехто наводить норму ст. 60 Конституції України [7]. Безумовно, норми Конституції України є нормами прямої дії, і мають бути враховані в будь-яких випадках. Однак на практиці, в умовах війни, а особливо – в пов'язаних з безпекою галузях, за роки незалежності України спостерігалася величезна кількість правопорушень, скоєних за наказом керівництва, розслідування яких ще довго триватиме (більш ніж красномовно про це йдеться в «звіті Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підризу обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки» [8]). І за наявності численних підтверджених фактів виконання службовцями різних рівнів злочинних наказів сподіватися, що ця практика припиниться, і аж ніяк не пошириться на таку чутливу до тлумачення правди галузь як практична поліграфологія, щонайменше – наївно, а щонайбільше (в умовах війни) – межує з умисною недбалістю.

З огляду на те, що результатом психофізіологічної перевірки на поліграфі є не виключно технічно зафіксовані показники, а їх тлумачення фахівцем, саме людський фактор стає вразливим місцем, і подеколи зводить нанівець перспективи масового практичного впровадження такого інструменту.

Зрештою, використання поліграфа, в якості інструмента реалізації національної безпеки в умовах війни, не є панацеєю і навряд чи може розцінюватися в короткостроковій перспективі. Основними недоліками повсюдного застосування поліграфу виступає людський фактор (як в контексті самих поліграфологів, так і в контексті обслуговуючого персоналу) та відсутність належного рівня культури проходження перевірки серед державних службовців (зокрема – і в галузі безпеки та оборони).

Гіпотетична можливість наявності серед високопоставлених службовців певної кількості агентів іноземних держав, становить загрозу тиску навіть на незалежних поліграфологів (не кажучи вже про тих, які перебувають на службі у відповідному органі). В таких умовах особливо зростає ризик не лише «позитивної дискримінації» відверто нечесних співробітників, результати оцінки яких (під тиском керівництва) будуть тлумачитися як прийнятні, але й «негативної дискримінації» чесних працівників. При цьому, мова може йти не так про деструктивну діяльність, орієнтовану на інтереси інших держав, як на функціонування корупційних ланцюжків, відверте «кумівство» тощо. Адже керівник, що отримує вигоду від зловживань підлеглих, схильний буде захищати їх та прикривати їх дії і в контексті впливу на результат перевірки. І якщо можливість наявності у вищому керівництві ворожих агентів є гіпотетичною, то поширення корупції серед державних службовців в Україні є доведеним фактом [9], і зазначений фактор може справляти вирішальне значення на достовірність результатів перевірки.

Особливу ж небезпеку становить потенційна «негативна дискримінація», тобто випадки, коли цілком добросовісного, порядного фахівця, будуть звинувачувати й дискримінувати задля відведення уваги від реальних порушників, про що йшлося вище. Негативну дискримінацію може здійснювати пересічний корумпований службовець, з метою власної безкарності. А шкода, завдана національній безпеці, може бути незрівнянно вищою за приховувані корупційні правопорушення.

Відтак, не варто сподіватися, що імперативне масове впровадження поліграфологічних досліджень у безпекові органи стане панацеєю проти корупційних та відверто антиукраїнських дій недобросовісних службовців. Без створення належної інфраструктури та чітких протоколів перехресних перевірок і захисту особи поліграфолога, такі заходи можуть навіть зашкодити національній безпеці і дискредитувати саму ідею застосування поліграфа в подальшому.

Натомість, опосередковане використання поліграфа у інтересах реалізації національної безпеки, видається вкрай перспективним, хоча й вимагає не просто вжиття ряду додаткових заходів, але й формування повноцінної інфраструктури, що органічно влітає перевірку на поліграфі до процесу добору кадрів для державної служби та роботи в галузі безпеки, їх професійної підготовки тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Еволюція методів отримання достовірної інформації в галузі безпеки, триває не одне тисячоліття. З часом, фахівці отримали не лише психологічні та організаційні, але й технологічні інструменти впливу на осіб, які є носіями цінної інформації. Це призвело до пропаганди як серед наукових кіл, так і серед громадськості ідей масового впровадження таких інструментів як поліграф, у безпекові галузі.

Використання поліграфа, у якості інструмента реалізації національної безпеки в умовах війни, не є панацеєю і навряд чи може розцінюватися в короткостроковій перспективі. Основними недоліками повсюдного застосування поліграфу виступає людський фактор (як в контексті самих поліграфологів, так і в контексті обслуговуючого персоналу) та відсутність належного рівня культури проходження перевірки серед державних службовців (зокрема – і в галузі безпеки та оборони).

Масове та систематичне впровадження поліграфологічних методик в структури безпеки, має потенціал стати ефективним рішенням проти корупції та дій, що суперечать інтересам України, серед неетичних працівників. Проте, без розробки адекватної інфраструктури та встановлення детальних процедур для проведення перевірок, а також захисту особистих і професійних прав поліграфологів, такі ініціативи можуть не тільки не принести бажаних результатів, але й завдати шкоди національній безпеці та підірвати довіру до поліграфа як інструменту в різних сферах застосування.

Подальшої уваги дослідників у галузі права, публічного управління, психології та політології заслуговують питання узгодження поліграфологічних перевірок з іншими методами перевірки чесності осіб, які претендують на посади, важливі для національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. The Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Was adopted by the General Assembly of the United Nations on 10 December 1984 (resolution 39/46). *United Nations Treaty Collection*. URL : https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-9&chapter=4&clang=en
2. Сунь-Цзи. Мистецтво Війни. Переклад з англійської: Ганна Литвиненко. Харків : КСД, 2016. 128 с. ISBN 978-617-12-1514-6.
3. Hagen, Jerome T. (1996). War in the Pacific, Chapter 25 «The Lie of Marcus McDilda». *Hawaii Pacific University*. pp. 159–160. ISBN 978-0-9653927-0-9.

4. Ващук О.П. Поліграфологічна та психофізіологічна діагностика особистості: навч.-метод. посібник. Одеса: «Юрид. літ.», 2016. 84 с.

5. Ковальчук З. Я. Соціально-психологічні особливості особистісного профілю підозрюваного під час проходження поліграфологічного дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Психологія», випуск 73, 2022. С. 84-90.

6. Застосування комп'ютерних поліграфів при професійному кадровому відборі до правоохоронних органів України [текст] : метод. посіб. / Мотлях О. І., Корж Є. М., Куценко Д. В. К. : *Освіта України*, 2019. 144с.

7. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР, *Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

8. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки: Проект Постанови Верховної Ради України від 06.06.2019р. № 10374 (Статус: Одержаний ВР України) *Веб-портал «Ліга-Закон»*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/DH80600A?an=2>

9. Національне агентство з питань запобігання корупції. Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ. *НАЗК*. 172с. URL : <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/1f23b766-e031-4c3f-81a4-0167b4f93116.pdf>